

Kendte tyske ornitologer fra det 20. århundrede

Genfortalt fra bogen *Ornithologen-Briefe des 20. Jahrhunderts*

JOHANNES ERRITZØE

I det 20. århundrede bevægede ornitologien sig bort fra det rent beskrivende. Kikkerten afløste jagtgeværet, og teknikker som ringmærkning, fotografering, lydoptagelse, radar, radiosporing og DNA-analyse så dagens lys. Det er derfor nu ved århundredets afslutning værd at dvæle et øjeblik ved de ornitologer, der kom til at præge udviklingen.

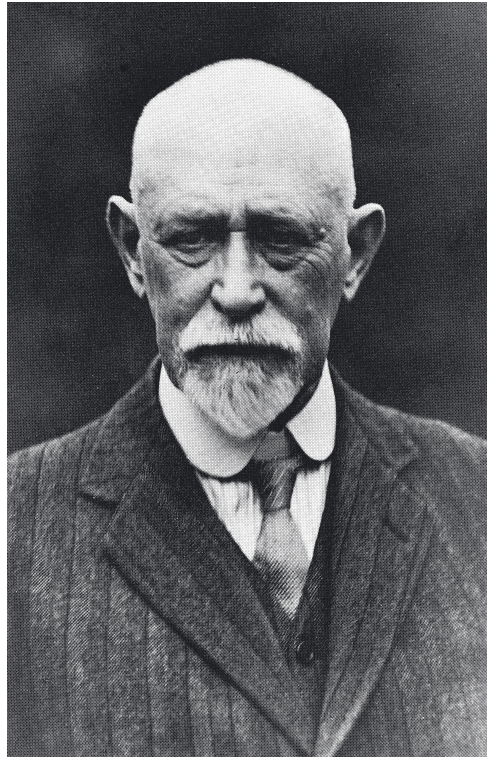
En af de største litterære begivenheder de sidste år er Jürgen Haffers bog *Ornithologen-Briefe des 20. Jahrhunderts*. Med sine 980 sider vejer den over 2 kg; men også i kraft af indholdet er den en svær vægter. Den kan læses som ornitologiens udviklingshistorie de sidste hundrede år, med Ernst Hartert, Erwin Stresemann og Ernst Mayr som hovedaktørerne og Kleinschmidt, Hellmayer, Kramer, Lorenz, Meise, Niethammer, Reichenow, Rensch og mange flere i biroller. Den kan også læses som Stresemanns og Mayrs udviklingshistorie før, under og efter to verdenskrige. Bogen giver desuden et godt indblik i en kurators spændende arbejde og kappestriden mellem forskellige museer, samt et væld af ornitologiske problemstillinger.

Triumviratet Hartert, Stresemann og Mayr

Den 14 august 1928 skrev Erwin Stresemann til Hartert som afskedssalut: "Es lebe der Dreibund" (triumviratet leve). Hermed mente han Ernst Hartert i Tring nær London, Ernst Mayr i New York, og sig selv i Berlin. Ikke helt uden grund, idet de tre byer var ornitologiske metropoler i den første halvdel af århundredet, og de tre mænd var samtidens førende systematikere. Det er værd at bemærke, at de alle var tyskere af fødsel.

Ernst Hartert (1859-1933) startede sin ornitologiske løbebane som feltornitolog og samler af fugleskind. Mellem 1885 og 1889 indsamlede han fugle og insekter overalt på kloden. Han har selv givet en charmerende beskrivelse af denne periode i bogen *Aus den Wanderjahren eines Naturforschers*. I 1892 blev han ansat af den stenrige baron Walter Rothschild, der ejede det nye museum i Tring. Han var herefter i en menneskealder beskæftiget med at ordne og beskrive den stadige strøm af skind, som blev tilsendt fra verdens fjerne egne.

Mest kendt blev Hartert nok for sit trebindsværk *Die Vögel der Palearktischen Fauna*, hvori han beskrev den geografiske variation ved hjælp af trinominal navngivning, og som gjorde ham til en central figur i den moderne systematik. Skønt

Ernst Hartert, ca 1930.

bosiddende i England næsten hele sit voksne liv (1885-1930) valgte han at udgive værket i Tyskland. Dette havde flere grunde: omkring århundredskiftet var de fleste englændere endnu imod trinominal nomenklatur; desuden havde Walter Rothschild i 1897 købt Brehms gamle samling af omkring 9000 palæarktiske fugle, som havde været gemt af vejen på et loft et halvt århundrede, og som dannede grundstammen i Harterts værk; og endelig tilskyndede Rothschild Hartert til at acceptere tilbuddet fra det tyske forlag R. Friedländer & Sohn i Berlin på udgivelsen af værket. Hartert nåede at beskrive mere end 1000 nye arter og racer,

Erwin Stresemann, 1940.

og interesserede sig også for fuglenes æg og almindelige biologi. Men det var sjældent at han berørte teoretiske problemer; hans store styrke var og forblev systematikken.

Erwin Stresemann (1889-1972) deltog 1910-1912 i en ekspedition til Bali, Ceram og Buru, hvorom han selv beretter levende og medrivende i *Briefe*. Danskeren Kaj Westerskov skrev i 1976 om denne ekspedition og dens betydning for områdets ornitologi (*Notornis* 23: 138-167). Det var dog fuglebindet til W. Kükenenthal & T. Krumbachs *Handbuch der Zoologie* (1927-34), der slog Stresemanns navn fast i international sammenhæng. Han var måske den sidste ornitolog, der var i stand til at beskrive alle grene af sin videnskab i dybden. Allerede da han afleverede første del af arbejdet i 1920 blev Kükenenthal så begejstret, at han ansatte Stresemann ved det zoologiske museum i Berlin, hvor han forblev i de næste 40 år, trods to krige ragnarok.

En af Stresemanns største fortjenester var måske bogen *Die Entwicklung der Ornithologie von Aristoteles bis zur Gegenwart* (1951), som han på grund af de vanskelige forhold efter Anden Verdenskrig delvis skrev efter hukommelsen, idet kontakten til biblioteker uden for jerntæppet var

udelukket. Det er en fyldig og alligevel let og elegant flydende beskrivelse, der får de fleste af de optrædende skikkelser til at fremstå meget levende. Stresemann høstede stor anerkendelse for bogen, der efter et ihærdigt forarbejde af Mayr (som også tilføjede et kapitel om amerikanske forhold) blev oversat til engelsk under titlen *The Development of Ornithology* (1975).

Stresemanns andet større arbejde efter krigen var et stort anlagt studie af fuglenes fældning, som endte med, at en række artikler i 1966 blev trykt samlet som et særnummer af *Journal für Ornithologie: Die Mauser der Vögel* (445 sider), med Stresemanns hustru Vesta som medforfatter. Værket har desværre siden været næsten ukendt i den engelsktalende del af verden.

Stresemann var en lang årrække formand for Deutsche Ornithologen-Gesellschaft, DO-G, først som generalsekretær 1922-45 og derpå som præsident 1949-67 og ærespræsident indtil 1972. Da han døde d. 20. november 1972 blev hans aske, som han havde ønsket det, nedsat i hans gamle lærer Harterts grav på Waldfriedhof i Berlin-Dahlem.

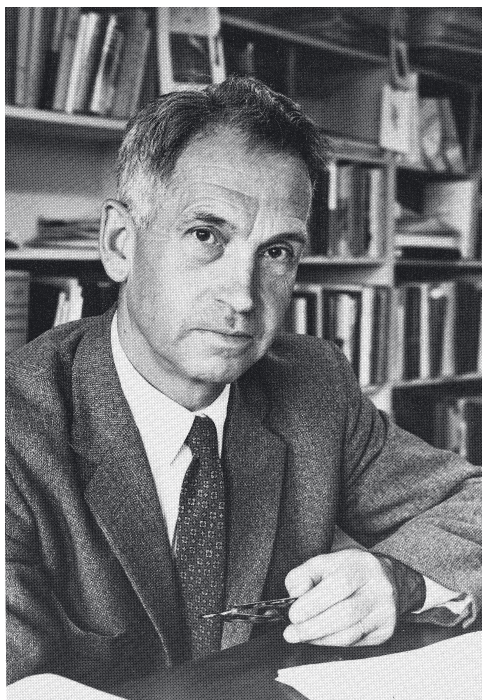
Ernst Mayr (født 1904) og danskeren Erik Petersen har en pudsig parallel i deres løbebaner, idet de begge som de første fandt den Rødhovede And – Mayr nær Dresden i 1923, Petersen i Nakskov Inderfjord i 1942 – og derfor blev "inviteret indenfor i varmen", Mayr til Stresemann i Berlin, Erik Petersen til Finn Salomonsen på Zoologisk Museum i København. Mayr beskrev senere denne begivenhed: "Det var som havde én givet mig nøglen til himlen". I 1931 blev Mayr ansat på det naturhistoriske museum i New York, hvor han skrev utallige artikler om fugle indsamlet under ekspeditioner mellem 1920 og 1939. Da Walter Rothschild solgte sin enorme samling af fugleskind (280000) til museet i New York, fik Mayr også til opgave at katalogisere denne. Vi får at vide af Mayr, at handelen foregik i dybeste hemmelighed, fordi British Museum ikke skulle få mulighed for at lægge hindringer i vejen. Selv har jeg fra flere sider fået at vide, at det var for at det ikke skulle sive ud, at bankdynastiet Rothschild manglede penge. Den ene forklaring udelukker dog ikke den anden.

I 1947 kritiserede Mayr Stresemann for at have ført utallige arter tilbage til underarter, men til gengæld opstillet en mængde nye slægter. Efter Mayrs mening burde slægtsnavnet fortælle om slægtskab og artsnavnet give karakteristika. "Jeg er bange for, at du med de to navne mere vil udtrykke to grader af karakteristika. Med omkring 3000 slægtsnavne gør du livet surt for de unge efter-

kommere, der vil finde det absurd at skulle lære så mange slægtsnavne udenad, når de ikke giver klare morfologiske slægtskendetegn". Mayr forfægtede også ofte det synspunkt over for Stresemann, at det var vanvittigt af prioritetsgrunde at blive ved med at grave gamle videnskabelige navne frem, som kun kunne bidrage til at skabe kaos og ikke stabilitet i systematikken.

Efter afslutningen af Anden Verdenskrig grundlagde Mayr det velansete tidsskrift *Evolution*, hvori studiet af evolution blev et samarbejde mellem genetikere, taxonomer og palæontologer. Omkring dette tidspunkt begyndte ornitologien ikke blot at beskrive, men at stille præcise spørgsmål og afprøve idéer og hypoteser. Her var Mayr en af foregangsmændene. Han blev snart en efterspurgt gæsteforelæser ved amerikanske universiteter, og i 1953 modtog han et tilbud om at blive professor ved Harvard. Han forblev dog "honorary curator" på museet i New York, og i fugleafdelingen fortsatte man med at betragte ham som en del af den faste stab. I 1956 var DOF så fremsynet at udnævne ham til æresmedlem (sammen med Stresemann).

Mayrs store interesse i disse år var systematik. Han var i mange år medlem af den Internationale

Ernst Mayr, ca 1954.

Komité for Zoologisk Navngivning, hvor han altid stemte for at bevare gamle, veletablerede navne. Ene mand har han skrevet mere end halvdelen af den 16 bind store *Peters Checklist*, som stadig er en vigtig kilde. I 1969 udgav han *Principles of Systematic Zoology*, i 1982 *The Growth of Biological Thought*, og i 1997 *The Science of the Living World*. Da var Mayr 93 år gammel!

Triumviratets indbyrdes forhold

Hartert og Stresemann blev nære venner i årene før Første Verdenskrig og korresponderede siden sammen. Da Hartert var 30 år ældre, var forholdet nærmest som far og søn, hvorimod der kun var 15 år mellem Stresemann og Mayr. I begyndelsen var også deres forhold som far og søn, men det gik hurtigt over til at blive som mellem brødre, endda i den grad, at der kunne opstå kappestrid og jalousi mellem dem. I mange år var det Stresemann, der vejledte og korreksede sin elev, men som årene gik tog "Schlaumayrchen" – som Stresemann i flere breve til Hartert benævnte Mayr – mere og mere over og irttesatte sin gamle lærer, og ikke uden grund. Venskabet var dog så dybt forankret, at dette ikke kunne ødelægge forholdet.

Forholdet til andre kolleger

I brevene støder man ustandselig på karakteristiker af kolleger, som kan være overraskende og undertiden hårde, men sjældent kedelige. Således kunne Hartert brække sin stav over "der Saubeutelt" Mathews, fordi han var sjusket og unøjagtig, og Mayr, der ellers var meget tilbageholdende med at skrive nedsættende om andre, kaldte Salomonsen, Neumann og Mathews for "Schlachtfeldhyänen" (slagmarkshyæner), som han var bange for skulle finde og beskrive nye underarter, som han selv allerede havde beskrevet, men endnu ikke udgivet. Stresemann benævnte David Lack "diesem Hecht im englischen Karpfenteich" (denne gedde i den engelske karpedam). Hans E. Wolters var efter Stresemanns mening en epigon (efterligner), og Kleinschmidt kaldte han "denne prædikant i ørkenen" og Lichtenstein "en gal fuser". På grund af den skade og det fjendskab, sådanne tilkendegivelser kunne medføre, skrev Mayr fra New York manende herom til Stresemann: "Jeg ville ønske at Nattens Dronning (eller hvem der ellers beskæftiger sig med tryllefløjten) må hænge en lås for din mund!" Også rosede beskrivelser forekommer dog. Stresemann kommenterede således amerikaneren Skutch: "Han har et hoved som Heinroth og Moreau, og han skriver som Bengt Berg". Og da det engang blev besluttet, at Vaurie

og Hans Johansen sammen skulle skrive en checkliste over de palæarktiske fugle, men allerede på et tidligt tidspunkt måtte afbryde samarbejdet fordi Johansen modsat Vaurie var ekstrem splitter, fandt Stresemann det meget trist, fordi "er [Johansen] ist ein furchtbar netter Mensch".

Men også Stresemann gik det som det går de fleste: i en alder af 74 år skrev han til en af sine første elever, Wilhelm Meise, i anledning af at bind 1 og 2 af Berndt & Meise: *Naturgeschichte der Vögel* var udkommet: "For ikke at virke forstyrrende på den skønne korsang har jeg holdt min mund. I mine yngre år havde jeg vel næppe gjort dette, der plejede jeg med en spids pen at pirke ved alt, der ikke faldt i min smag, også selv om jeg derved sårede en god ven. Men nu har alderens mildhed indfundet sig, og jeg lader tingene passere, hvis blot de ikke forstyrrer mine egne cirkler. Der er allerede ufred nok i verden".

De herskende politiske forhold

Som tysker i England under Første Verdenskrig var Hartert ikke velset, på trods af at hans egen søn faldt i Frankrig på allieret side. Måske derfor valgte han at tilbringe sine sidste år i Tyskland, hvor han arbejdede på museet i Berlin. Under og flere år efter Anden Verdenskrig fik Mayr i New York også den kolde skulder at føle.

Stresemann oplevede to gange at se sit fædreland lagt i ruiner. Tiden mellem de to krige blev hans lykkeligste, hvor han blev betragtet som den ukronede konge blandt verdens ornitologer. Efter Anden Verdenskrig umuliggjorde det kommunistiske styre en fortsat udveksling mellem vest- og østeuropæiske institutioner, hvilket tvang Stresemann til at opgive sine systematiske studier. I de vanskelige efterkrigsår boede han i en lille toværelses lejlighed, i begyndelsen uden vinduer, el og gas. Opvarmningen måtte ske med hvad der kunne findes mellem murbrokkerne i ruinerne, og der var problemer med blot at skaffe føden. Hans store, herskabelige villa i vestsektoren var mirakuløst sluppet næsten uskadt gennem krigen, men var indtil 1961 beslaglagt af amerikanerne. Under disse forhold skete der en forandring med Stresemann. Fra at være optimist og revolutionær blev han pessimist og reaktionær. Alligevel blev ornitologer overalt i verden ved med at behandle ham med stor respekt, men deres leder var han ikke længere. Det er beundringsværdigt, at vanskelig-

hederne ikke fik ham til at opgive ævred.

Stresemann udviste stort mod, da han i 1943 udnævnte Finn Salomonsen til korresponderende medlem af DO-G. Han havde allerede længe før krigen hædret Rothschild ved at opkalde Bali-stæren efter ham, *Leucopsar rothschildi*, hvilket senere bragte ham mange vanskeligheder med nazisterne. Stresemann lod sig ved flere lejligheder rive med af sit fædrelands sejr, men han meldte sig aldrig ind i det Nationalsocialistiske Parti.

Hvad var årsagerne til Stresemanns og Mayrs succes?

Stresemann og Mayr indledte begge deres karriere med langvarige ekspeditioner. Begge kom under inspirerende indflydelse af en ældre kollega, ligesom de begge kom fra akademiske hjem og besad en utrolig flid. Men mest af alt skyldtes deres succes måske, at de begge var i stand til at læse ufattelig hurtigt og med et blik tilegne sig en hel side. Mayr fortæller hvordan hans medstuderende ved Stresemanns forelæsninger engang rakte ham en for ham totalt ukendt bog, som han nu skulle anmelde for hele auditoriet. Mayr gik ind på spøgen og startede med at slå op i indholdsfortegnelsen, udvalgte et par interessante sider, og begyndte sin anmeldelse, idet han fandt nogle sætninger han kunne kritisere, samtidig med at han læste videre. Han afleverede et så godt referat, at én der havde læst hele bogen ikke kunne have gjort det bedre. Mayr slutter sin betoelse med at fortælle, at Stresemann ikke opdagede noget.

Enhver med interesse for ornitologiens historie vil blive begejstret for Haffers bog. For dem, der har læst Stresemanns *Die Entwicklung der Ornithologie* eller den engelske oversættelse er bogen et *must*. De to bøger komplementerer hinanden på fornemste vis.

Jürgen Haffer, with contributions from Ernst Mayr: *Ornithologen-Briefe des 20 Jahrhunderts: 'We must lead the way on new paths', the work and correspondence of Hartert, Stresemann, Ernst Mayr, international ornithologists*. Ökologie der Vögel, Bd 19, Ludwigsburg: Jochen Hölzinger, 1997. DM 88,00. ISSN 0173-0711.